

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך יח, תשכ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"בכורי חנוך" *

לפני שנים אחדות פרסם פרופ' ח' רבין את החוברת
 „עברית מדוברת לפני 125 שנה“¹, ובה הוא מנתח שני ספרי
 לימוד, שהופיעו בלונדון בשנת תקצ"ו, האחד מאת יצחק
 ל' ליאון („מלמד שיח לילדי העבריים“), והשני מאת
 הגב' אביגיל לינדו. מתוך השוואת שני הספרים הוא
 בא למסקנה, שהגב' לינדו העתיקה כמעט באופן מילולי את
 שתי השיחות („ויכוחים“) שחיבר ליאון. „למעשה הייתה
 זריזה ביותר. ספרו של ליאון נושא את התאריך 1837.
 ההקדשה שבספרה של לינדו חתומה בתאריך אפריל 1837.
 אפילו הופיע ספרו של ליאון ממש בראשית השנה, היו לה רק

* מאמר זה מיוסד על חומר שאספתי על הספרות העברית
 בהולנד בימי ההשכלה. אני מודה למוסד Zuiver Wetenschappelijk
 Onderzoek, שבסיועו יכולתי לעבוד בספריות בהולנד ולאסוף חומר
 רב על נושא זה. שלא זכה עד כה לתשומת לב.

1. לשוננו לעם, מחזור יד, קונטרס ה (קל"ז), אדר תשכ"ג.

ארבעה חדשים כדי להעביר את החומר ולדאוג להדפסתו².
אמת, זמן קצר מאוד, ואפילו קצר מדי להדפסת ספר עברי
באותם הימים, שבוודאי נכתב כולו בשנת 1836. ואכן, נוכל
להוכיח שהגב' לינדו לא העתיקה מליאון, ואם כי לא נוכל
לזכות את העלמה לינדו מן האשמה, שלקחה את החומר
ממקור אחר, הרי גם מר ליאון איננו חף מפשע, כי שניהם
השתמשו בספר אחר, שאת שמו לא הזכירו.

כשלושים שנה לפני הופעת שני הספרים האלה יצאה
באמסטרדם חוברת בשם „ביכורי חינוך“³, ובה שתי השיחות
שניתח רבין. החוברת כולה דו-לשונית: עברית והולנדית.
נעתיק כאן את שתי השיחות, ובצדן — הניסוחים של ליאון
ושל לינדו. אם יש הקבלה מדויקת לספר ההולנדי, נציין
אצל שני האנגלים כנ"ל. אם אין הקבלה כלל, נכתוב
חסר; כמו כן נציין את השינויים. כל הטקסט נדפס שם מנוקד,
אך כאן נביא את הניקוד רק אם יש בזה עניין מיוחד.*

2. שם, ע' יח.

3. Verzameling van Stukken in de Hebreeuw- בכורי חנוך-
sche en Nederduitsche talen, dienende tot Proeve van Opvoe-
dingsgeschriften en Schoolboeken; ten dienste der israëlietische
jeugd in het koninkrijk Holland, uitgegeven door het gezelschap
onder de zinspreuk CHANOCH LANANGAR GNAL PIE DARKOO,
operigt binnen Amsterdam.

• ההערות 124 בסוף המאמר.

ז'אנר	ז'אנר	ביכור חינוך
כנ"ל	כנ"ל	1 וכות א. בו נברר שני אנשים
חסר	חסר	על דברים שונים
צפרא טבא למר	כנ"ל	שלים אדוני
חסר	חסר	עברך אני
כיצד אדוני ?	כנ"ל	השלום למעלה כבודו ?
שלום תהילות לאל ⁴	תהילות לאל, שלום	שלום, תהילות לאל.
אני שמחתי לשמוע	כנ"ל	שמח לכי ויגל כבודי
כנ"ל	כנ"ל	אנה פני אדוני פלוגי ?
לביית ארון פלוגי (פלוגית)	לביית ארון פלוגי	לביית אדוני פלוגי
איוה השוק אשר היא	כנ"ל	איוה השוק ⁵ אשר הוא יושב בו ?
ישובת בו		
בשוק החדש	כנ"ל	שוק החדש ⁶
מה מעשיו ? מה מעשיה ?	כנ"ל	10 מה מעשיו ?
צורף הוא. רוקמת היא.	צורף הוא	צורף
ידעתי את האיש. ידעתי את	כנ"ל	ידעתי את האיש
האשה		

חסר	כנ"ל	איש אמונים הוא.
כנ"ל	כנ"ל	תן לו מאתי שלום רב.
כנ"ל	כנ"ל	15 כן אעשה כאשר דברתי.
כנ"ל	כנ"ל	תן חן לך (רב תורות לך)
כנ"ל	כנ"ל	מה חודש ?
כנ"ל	כנ"ל	לא ידעתי
כנ"ל	הקראת אגרת החודשים ⁷	הקראת אגרת החודשים ?
כנ"ל	כנ"ל	20 כן אבל אין בה חודש
כנ"ל	כנ"ל	מה תעשה לאחר הצהרים ?
אני הולך לטייל מעט	אני אלך לשמות נפשי	אשוח ⁸
כנ"ל	כנ"ל	אנה ?
בתוך העיר	בתוך גגנו (דרך העיר)	בתוך גגנו ⁹
כנ"ל	כנ"ל	25 התלך אחי ?
כנ"ל	כנ"ל	היום קצר והמלאכה מרבה ¹⁰
כנ"ל	כנ"ל	לכבוד גדול יהיה לי כי תלך עמדי.
כנ"ל	כנ"ל	למה כל הכבוד הזה ?

לינד

ליאנד

ביכור חינוך

חסר	כנ"ל	סלח נא לי.
כנ"ל	כנ"ל	30 ואויר בתיר או קורד ?
כנ"ל	כנ"ל	בין זה לזה.
כנ"ל	כנ"ל	מציזה צד מנשבת הרוח ?
ממורת. ממערה. מצפור או מדרום.	כנ"ל	לא ידעתי.

כנ"ל	כנ"ל	הגשם החל לרדת.
כנ"ל	כנ"ל	35 לש דעתי ברד הוא יורד
כנ"ל	כנ"ל	האיר קר
כנ"ל	כנ"ל	קר לי מאוד
עוד בימי החורף	עוד בימי החורף	עורנו בימי החורף
כנ"ל	כנ"ל	המים קופאים כל הלילות
הפונה אדוני לילך לדרכך	כנ"ל	40 הפונה אדוני ללכת לדרכו ?
לכוד ?		

חסר	כנ"ל	הנרתי לאדוני אנה אני הילך.
כנ"ל	כנ"ל	לא אעצרך. לך לשלום

לינון

ליאון

בינורי חנינון

ער אשוב לראות פניך

ער אשוב אראה פניך

וכוח ב עיניו כמו הראשון

אדוני 1 מאין באת ?

מהרחוב 45

מה עשית ?

קיבלתי כסף מאיש אחר.

הקניית דבר ?

קניתי מעט דגים

50 אובתי לאכול דגים

כבדני לאכול היום עמי ?

אקבל בשמחת לב

באיזה שעה יבוא אדוני

בשעה שלישית אחר הצות

55

שעה לפני תפלת המנוחה

מה תעשה לפני הברכה ?

אצא את העיר

אצא ללקוט פרות מגן דודי

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

כנ"ל

לינון	זיארן	בינורי זיין
חסר	כנ"ל	ומה תעשה ביום ?
חסר	ידעתי להביאן לבית אדוני ¹²	דעתי להביאן לבית אדוני
חסר	כנ"ל	60 אמנם קייתי פרות גם אני
חסר	כנ"ל	טובים השנים מן האחד
כנ"ל	כנ"ל	השלים לאשחר ?
חסר	כנ"ל	שלום לה
חסר	כנ"ל	האוכל לתת לה מגזנות בשם אשתי ?
חסר	כנ"ל	65 הרשיון ביד אדוני
אני הולך בשדה למחר	אני הולך בשדה למחר	חסר
אני רוצה לילך עמך	אני רוצה ללכת עמך	חסר
אני חושב שירד גשם היום	אני חושב שירד גשם היום	חסר
תקרב אל השולחן	קרב אל השולחן	חסר
ישתה כוס של טי או קאפי	שתה כוס של טי או קאפי	70 חסר
אני אכל סערת צהרים אחר	אני אכל אחר	חסר
שב אדוני	שב אדוני	חסר
חסר	הגידה נא לי שמך	חסר

מה שאלתך לאכול לאכול	מה רוצה אדוני לאכול	חט
צורים	לאכול צורים	
יהיה מה שיהיה אין אני	יהיה מה שיהיה אין אני	חט 75
מקפיד	מקפיד	
אדוני בקו הבראות ?	אדוני בקו הבראות ?	חט
לא אדוני אני מעט חולה	לא אדוני אני מעט חולה	חט
צר לי מאוד. השם ישלח רפואה.		
כנ"ל	כנ"ל	מה קול המון הזה אשר אני שומע
כנ"ל	כנ"ל	היא קול המון הקריה ושמחת העם
חט	מה קרה שבגללו נועדו העם ?	80 ומה קרה שבגללו נועדו העם ?
חט	כנ"ל	המלך בא ברגע הזה
חט	מלכנו ישר וחסידי. על כן העם אהבו.	מלכנו ישר וחסידי ועל כן העם אהבו

ברור, ששני המחברים האנגליים העתיקו מן המקור ההולנדי. ליאון נאמן יותר למקור מהגב' לינדו, המרשה לעצמה פה ושם לשנות קצת את הנוסח או להשמיט משפטים. מעניין הוא, שקטע שלם (מ"66 עד 78) נמצא אצל שני האנגלים, וחסר לגמרי בטקסט ההולנדי. קטע זה הוכנס באמצע הטקסט, ולא צורף בסופו. נראה לי, שעובדה זו מראה, שהספר ההולנדי לא היה בפני המחברים האנגליים, ואפילו לא ידעו על קיומו. מתוך העותקים המועטים שהיו בנמצא העתיקו דורשי שפת עבר בימים ההם ומסרו אותם לתלמידיהם ולידידיהם בשינויים ובהוספות. ליאון ולינדו השתמשו אפוא באותו נוסח מתוקן, ושינו בעצמם רק מעט מאוד. הם לא העתיקו זה מזה, אלא לקחו מן המוכן, שהוא בעצמו היה עיבוד מן החוברת שהופיעה באמסטרדם.

נפנה עכשיו לחוברת זו ונראה מה טיבה, מי היו מחבריה ובאילו סביבה נולדה.

„חנוך לנער על פי דרכו“

„ביכורי חינוך“ יצא אצל המו"ל בלינפנטי ושות' מטעם האגודה „חנוך לנער על פי דרכו“. בהוצאה של בלינפנטי היו שותפים שני אחים, משה ויעקב כהן בלינפנטי, שניהם בניו של החכם הספרדי בהאג, צדיק כהן בלינפנטי (1723—1786). במאמרו המקיף על משה בלינפנטי טוען ש' בארון, שהוא יסד את האגודה „חנוך לנער על פי דרכו“ וחיבר את הספר „ביכורי חינוך“¹³. כפי שנראה, אין זה

13. ראה: Salo W. Baron, Moses Cohen Belinfante, a

נכון. שני האחים גרו בהאג, ושנה אחת אחרי מות אביהם (1787) ייסדו אגודה בשם „תלמידי צדק“, ובה היו חברי שבעה עשר אנשים, כולם בני הקהילה הספרדית¹⁴. חברי האגודה היו חובבי שפת הארץ ושפת עבר, וכצעד ראשון החליטו להוציא תרגום של סידור התפילה. הם נתקלו בהתנגדות מצד השמרנים שבקהילה, אבל הצליחו להחתים על ההוצאה אנשים רבים, וביניהם הגסיך מבית אוריניה-נסאו, שעתידי היה להיות המלך הראשון של הולנד¹⁵. זה היה המפעל הראשון של המו"ל בלינפנטי. בייחוד היה הבן משה פעיל מאוד, ונהפך לתעמלן גלובל של האמנציפציה. בשנת 1808 עברו לאמסטרדם, ושם באו במגע הדוק עם קבוצת אנשים, ששאפו לתיקונים בחינוך היהודי. מעניין הוא, שכל חברי הקבוצה היו אשכנזים. הספרדים (או „פורטוגיזים“ כפי שנקראו) לא התעניינו במיוחד בהוראת העברית. הפעילות הספרותית העברית, שהייתה עדיין ערה במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה בקהילה הספרדית

leader of Dutch-Jewish Enlightenment, *Historia Judaica V*, April 1943, p. 1-26; J. Meyer, *Encyclopaedia Sephardica Neerlandica*, p. 55-57

14. חלק מן הארכיון נשמר, ראה: W. Chr. Pieterse, *Inventaris van de Archieven der Portugees-Israëlitische Gemeente te Amsterdam*, 1614-1870, Amsterdam, 1964, p. 76
15. S.I. Mulder, *Weekblad voor Israëlieten*, no. 37, 6de jrg. (5,4,1861); *Encyclopaedia Sephardica Neerlandica*, p. 57

באמסטרדם הופסקה כליל¹⁶, וספר השירים האחרון שהופיע היה „שיר אמונים“¹⁷. המשברים הכלכליים, שפקדו במיוחד את בעלי ההון הספרדיים, ופיתויי האמנציפציה גרמו לכך, שאיבדו את ההתעניינות בלשון העברית החיה. ובעוד שעברו זעזועים חמורים על הקהילה האשכנזית, ורבים התנגדו להשתלבות בתוך העם ההולנדי, הרי הספרדים מקבלים את הרוח החדשה בהתלהבות. משה בלינפנטי נעשה שופרם של מחייבי האמנציפציה, אולם לא ניכרת אצלו התלהבות לתחיית השפה העברית.

בין המפעלים של בלינפנטי ושות' הייתה גם הוצאת ספרי לימוד. במבוא ל„ביכורי חינוך“ הם כותבים (בהולנדית): לפני כשנה פרסמו המו"לים של ספר זה ידיעה בנוגע להוצאת ספרי לימוד והוראה למען הנוער היהודי בממלכה זו: מאז, אחרי שהעבירו את עסקיהם לאמסטרדם, סיכמו עם האגודה „חנוך לנער על פי דרכו“ על ביצוע תוכניתם זו. מניסוח זה ברור, שהאגודה הייתה קיימת באמסטרדם, ושהיא אחראית לתוכן הספר. על הקמתה אנו יודעים ממכתב, ששלחה לקומיסר-גנרל לענייני פנים, ובו היא מבקשת להציע את שירותיה למלך לואי-נפוליאון למען השגת המטרות שקבע המלך: להפיץ את השימוש בשפה ההולנדית בין היהודים, לשפר את החינוך בבתי הספר ולהרבות את מספר „החברים

16. על התופעה הזאת עמתי בספרי *David Franco Mendes*,

Amsterdam 1951, p. 117-118

17. ראה על ספר זה מאמרו של משה גורלי „מהתלה מוסיקלית

עברית באמסטרדם“, תצליל, קובץ ג', תשכ"ג (1963), ע' 165—169.

היעילים של החברה" ¹⁸. האגודה הוקמה ב־20 באוגוסט 1808, וחבריה-מייסדיה הם, מלבד שני האחים בלינפנטי, י"מ דה-סולת, ה' סומרהאוזן ¹⁹, יו"ר החברה ²⁰, ומ' למנס ²¹, והמזכיר הוא הרופא בנדיקטוס ון-אמבדן. שני התפקידים שהציבו להם חברי האגודה הם: תרגום נכון של התנ"ך ושל הסידור וחיבור ספרי לימוד מתאימים להעלאת רמת ההוראה.

18. בעלי המכתב מסתמכים על החלטת המלך (מ־25 בפברואר 1808) ומודיעים לו, שהרגשות שהמלך רוחש כלפי האינטרס האמיתי של היהודים מתאימים בדיוק לאלה שרוחשים אותם האנשים המקדמים את מצבם החברתי (של היהודים).

המכתב, שהוא חשוב מאוד להכרת המנטליות של מייסדי החברה, ר' Jaap Meijer, *Problematiek per Post*, Amsterdam, p. 35-38
19. ה' סומרהאוזן נולד ב־22 באוקטובר 1781 בנידרוהרן (באואריה) ונפטר בבריסל ב־5 במרס 1853. היה בעל ידיעות אנציקלופדיות ובלשן מעולה (ידע יותר משלושים שפות!). פרסם ספרים ומאמרים רבים מאוד על נושאים שונים, כמו המיתולוגיה הנורדית והקצרנות. בסוף חייו היה אחד מהלוחמים הראשונים למען הכרת הלשון הפלמית בבלגיה.

20. כך ברור ממכתבו של זאממעהויוזן ב"המאסף" משנת 1809, עמ' פו.

21. משה למנס (1785—1831) אולי הסופר המוכשר ביותר בין המשכילים העבריים באמסטרדם. ב"המאסף" משנת 1809, עמ' פו, הוא קורא לעצמו משה בן כ"ה טרייטש, ובמאמר "אמרה צרופה" משה בן כה' טרייטש. במכתבו הנ"ל מעיד עליו זאממעהויוזן, שהוא צעיר מוכשר מאוד ובקי בלשונות רבות.

פנייתה של האגודה זכתה לתגובה חיובית²². עבודת התרגום הוטלה עליה. בתרגום עסק בראש וראשונה האיש המזהיר ביותר בחבורה, מ' למנס, בעוד שהאחים בלינפנטי קיבלו על עצמם להיות המו"לים. אחר שנגמר התרגום של בראשית, נתבקשו הרבנים הראשיים לחוות את דעתם. לרוב לא הייתה דעתם של אלה נוחה מעצם הרעיון של תרגום התנ"ך להולנדית. הם חששו, שהדבר יפגע בקדושתם של ספרי הקודש, וגם ראו בזה דחיקת רגלי היידיש המדוברת. חברי הקונסיסטוריה היהודית ניסו לכפות על הרבנים הראשיים את אישור התרגום, שבינתיים הלך ונדפס. אולם השינויים הפוליטיים במדינה שמו לאל את מאמציהם. נפוליאון הכריח את אחיו להתפטר, סיפח את הולנד לצרפת, ומינה מושל צרפתי. המושל זלזל בתכניתו של לואי-נפוליאון: „הוא לא ראה טעם בזה שהתנ"ך ייתרגם מלשון מתה אחת לאחרת (!)“, ולא שילם את התמיכה המובטחת, ועל כן לא יכלה הקונסיסטוריה לפצות את המו"ל האומלל, משה בלינפנטי, שפשט את הרגל ולא התגבר על מהלומה זו²³.

(הסיום יבוא)

22. החלטת המלך מ-10 ביולי 1809. האגודה קיבלה מונופולין על התרגום, והוצאת תרגום אחר נאסרה לתקופה של עשרים שנה. השימוש בתרגום היה חובה למורים, אפילו בשיעורים פרטיים (ראה H. Poppers, *De Joden in Overijssel*, Utrecht-Amsterdam (1926, p. 95-97).

23. על בעיותיו הכספיות ומכתבי הנושים אליו ראה: Jaap Meijer, *Het verblijf van Mozes Cohen Belinfante te Kopenhagen*, *Maandblad voor de Geschiedenis der Joden in Nederland*, I, (5708), p. 23, 31

הערות לעמ' יד—יט

4. כאן שומרת הגב' לינדו על סדר המלים, כפי שהופיע בספר ההולנדי ; בדרך כלל ליאון הוא הצמוד ביותר למקור.
5. מחברי הספר מעירים כאן : „לפי הנוהג, שהוא מקובל כמעט על הכול, שוק הוא Markt, ורחוב Straat. אולם אנחנו החלטנו, יחד עם בלשנים מומחים רבים, לתרגם Straat שוק“. להלן הם כותבים, שנימוקם לסטות מן השימוש המקובל הוא — ששורש המלה רחוב הוא רחב, והוראה זו תואמת יותר את המושג Markt. מעניין הוא, שבספר הדקדוק והמילון של אלעזר סוסמן „מורה ישראל“ (אמסטרדם 1741) אנו מוצאים ליד שוק את שתי התוראות. גם במילון ההולנדי-העברי שבאותו ספר הוא מביא בערך straat את שני התרגומים : רחוב, שוק. לעומת זאת מתרגם הוא markt — מרכלת, רכל, שוק. רבין מעיר (שם, עמ' י), שהנובר, המייצג את שימושם של יהודי מזרח אירופה, מבדיל בין רחוב ושוק, כדרך שאנחנו מבחינים. מדברי המחברים ומחוסר עקיבותו של סוסמן מתברר, שגם במערב לא הייתה דעה מגובשת.
6. בתרגום ההולנדי כתוב : In de Nieuwestraat. ליאון העתיק את המונח באופן מילולי לאנגלית. רבין מעיר, שהגב' לינדו, המתרגמת In the new street והמתקנת גם את השגיאה הדקדוקית, לא הבינה שמדובר ברחוב שברובע היהודי (שם, עמ' יא). לנו נראה, שהגב' לינדו היטיבה לעשות, שלא חזרה על השגיאה שבהוצאה ההולנדית, וכנראה התלבטה בתרגום שם הרחוב.
7. ניקוד המלה אצל ליאון, חֲדוּשִׁים, נראה לי טעות דפוס, בעיקר משום שלפני כן הוא משתמש במלה חדוש. בצדק מעיר רבין,

שהשימוש באגרת חדושים למונח המודרני "עיתון" אינו תרגום של המלה האנגלית newspaper. וההוכחה: המחברים ההולנדיים מביאים את המונח אגרת חדושים כתרגום של courant.

8. שני המחברים האנגלים לא רצו לקבל את המלה asom (תרגום: ik zal gaan wandelen, והשתמשו בביטויים מקובלים יותר. כידוע, יש חילוקי דעות על פירוש המלה לשom (בראשית כה, סג), ובעוד שרש"י מפרש "לשון תפילה", כותב אבן-עזרא "ללכת בין השיחים". קבלת דעתו של אבן-עזרא אופיינית למחברים ההולנדיים, כי אבן-עזרא היה מאז ומתמיד מקובל מאוד על תוקרי התנ"ך היהודים בהולנד.

9. גננו. נראה לי שיש כאן טעות דפוס (ג חרוקה במקום פתוחה), שהועתקה ללא ביקורת.

10. התרגום האנגלי הוא: My business will not permit me. רבין מעיר בצדק (ע' יב), שכוונת המשפט היא: אני עסוק, ואין לי פנאי. מעניין הוא, שהנוסח האנגלי הוא תרגום נאמן של הנוסח ההולנדי: Mijn bezigheden laten mij geen tijd over.

11. שני המחברים האנגלים לא הבינו את השימוש בגוף שלישי לשם גימוס ושינו את כוונת המשפט.

12. הנוסח של ליאון הוא משובש, ואילו הנוסח בביכורי חינוך הוא ברור.